

اصول مدیریت آموزشی

(رشته علوم تربیتی)

دکتر علی علاقه‌بند

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست

نه	پیشگفتار
سیزده	طرح و اهداف کتاب
پانزده	راهنمای مطالعه کتاب
۱	بخش یکم: زمینه مدیریت آموزشی
۳	فصل اول: مقدمه
۴	نظام آموزش و پرورش
۶	ضرورت و اهمیت مدیریت آموزشی
۸	مدیریت آموزشی
۹	آموزش مدیران آموزشی
۱۰	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۱۱	خودآزمایی
۱۳	فصل دوم: زمینه فرهنگی - اجتماعی مدیریت نظام آموزشی
۱۷	کارکردهای آموزش و پرورش
۱۸	نظام آموزشی و فرهنگ
۲۲	کنترل آموزش و پرورش
۲۶	فراگردهای کنترل
۲۸	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۲۸	خودآزمایی
۳۱	فصل سوم: تمرکز و عدم تمرکز در مدیریت آموزش و پرورش
۳۲	تمرکز و عدم تمرکز ساختاری
۳۵	تمرکز و عدم تمرکز اداری

۳۷	مقایسه عدم تمرکز ساختاری و اداری
۳۸	روابط با سایر متغیرهای سازمانی
۳۹	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۴۰	خودآزمایی
۴۱	فصل چهارم: ویژگی‌های بی‌همتای مدیریت آموزشی
۴۳	اهداف سازمان‌های آموزشی
۴۴	کارکردهای آموزشی
۴۶	ترتیبات
۴۹	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۴۹	خودآزمایی
۵۱	بخش دوم: مبانی نظری مدیریت آموزشی
۵۳	فصل پنجم: جایگاه نظریه در مدیریت آموزشی
۵۴	رابطه تئوری و عمل
۵۸	مثال: نظریه‌های X و Y
۶۰	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۶۰	خودآزمایی
۶۳	فصل ششم: نظریه و اجزای آن
۶۷	تعریف نظریه یا تئوری
۶۹	مثال: نظریه مزلو
۷۳	ارزش تئوری
۷۵	تئوری در عمل
۷۶	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۷۷	خودآزمایی
۷۹	فصل هفتم: مکتب‌ها و نظریه‌های سازمان مدیریت
۸۰	نظریه مدیریت علمی
۸۳	تأثیر بر مدیریت آموزشی
۸۴	نظریه مدیریت اداری (نظریه کلاسیک سازمان)
۸۷	تأثیر بر مدیریت آموزشی
۹۳	نظریه‌های رفتاری
۹۴	نظریه همکاری
۹۵	نظریه تصمیم‌گیری
۹۷	مدل گروه انسانی
۹۸	نظریه هم‌سازی
۱۰۰	خلاصه و نتیجه‌گیری

۱۰۱	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۱۰۲	خودآزمایی
۱۰۵	فصل هشتم: نظریه بوروکراسی
۱۰۸	اختیار
۱۱۳	انواع اختیار
۱۱۵	بوروکراسی نوع آرمانی
۱۱۶	ویژگی های اصلی بوروکراسی
۱۱۶	تقسیم کار و تخصص
۱۱۶	سلسله مراتب
۱۱۷	قواعد و مقررات
۱۱۷	جهت گیری غیر شخصی
۱۱۷	مسیر شغلی
۱۱۹	بحث و انتقاد
۱۲۲	غفلت از سازمان غیررسمی
۱۲۳	طبیعت دوگانه مدل بوروکراسی
۱۲۴	بوروکراسی در آموزش و پرورش
۱۲۷	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۱۲۸	خودآزمایی
۱۳۱	بخش سوم: نگرش سیستمی در مدیریت آموزشی
۱۳۳	فصل نهم: نظام طبقه بندی «مفهوم سه بعدی مدیریت آموزشی»
۱۳۵	طبقه بندی
۱۳۶	مفهوم سه بعدی مدیریت آموزشی
۱۳۸	الف) محتوی
۱۳۹	ب) فرداگرد
۱۴۲	ج) توالی
۱۴۲	بازنگری و اصطلاحات
۱۴۳	خودآزمایی
۱۴۵	فصل دهم: نظریه سیستم ها
۱۴۶	مفاهیم نگرش سیستمی
۱۴۸	هدف سیستم
۱۴۸	حد و مرز سیستم
۱۴۹	درون دادها
۱۴۹	فراگرد تبدیل یا دگرگون سازی (عملیات)
۱۴۹	برون دادها
۱۵۰	چرخه فعالیت ها
۱۵۱	خرده سیستم و فراسیستم

۱۵۲	آنتروپی
۱۵۳	بازخورد
۱۵۵	حالت پابرجا و تعادل پویا
۱۵۶	هم‌پایانی و چندپایانی
۱۵۷	روابط میان مفاهیم و سازه‌های سیستمی
۱۵۸	نظریه عمومی سیستم‌ها
۱۶۰	نظریه سیستمی سازمان
۱۶۳	سازمان مدرسه به‌عنوان سیستم اجتماعی
۱۶۳	مزایای نگرش سیستمی
۱۶۵	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۱۶۶	خودآزمایی

۱۶۹	فصل یازدهم: نظریه سیستم اجتماعی
۱۷۰	سیستم اجتماعی: واحد اساسی تحلیل مدیریت
۱۷۲	مدیریت به‌عنوان فراگرد اجتماعی
۱۷۳	وجوه تحلیلی سیستم اجتماعی
۱۷۴	بُعد هنجاری (سازمانی)
۱۷۶	بُعد شخصی
۱۸۱	یگانگی فرد و سازمان
۱۸۲	کشمکش‌های فردی و سازمانی
۱۸۳	ملاک‌های رفتار سازمانی
۱۸۶	رهبری و مدیریت
۱۹۰	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۱۹۱	خودآزمایی

۱۹۳	فصل دوازدهم: رفتار سازمانی
۱۹۴	رفتار سازمانی
۱۹۶	رفتار فردی
۱۹۷	انگیزش
۲۰۰	رفتار در زمینه سازمانی
۲۰۲	رفتار گروهی
۲۰۳	تأثیر بُعد فرهنگی بر رفتار سازمانی
۲۰۵	خلاصه
۲۰۶	حرف آخر
۲۰۷	بازنگری مفاهیم و اصطلاحات
۲۰۸	خودآزمایی

۲۰۹	کتاب‌نامه
۲۱۳	واژه‌نامه

پیشگفتار

نیاز به مدیریت و رهبری در همه زمینه‌های فعالیت اجتماعی محسوس و حیاتی است. این نیاز، به‌ویژه، در نظام‌های آموزش و پرورش اهمیت بسیار دارد. زیرا آموزش و پرورش نقش اساسی از لحاظ گردش امور جامعه و تداوم و بقای آن بر عهده دارد و رهبری و مدیریت اثربخش لازمه تهیه و اجرای برنامه‌های آموزشی و پرورشی نتیجه‌بخش و کیفی است.

در نیم قرن اخیر شیوه‌های مدیریت و رهبری در نظام‌های آموزشی دستخوش تغییرات قابل ملاحظه‌ای شده است. طرح نظرات و اندیشه‌های جدید و متفاوت، از سوی صاحب‌نظران رشته‌های مدیریت و آموزش و پرورش از یک سو، و نیاز به بهبود کیفی عملکردها و نتایج آموزش و پرورش از سوی دیگر، ضرورت و اهمیت تحول و دگرگونی تکنولوژی و مدیریت آموزشی را به مرور بر گردانندگان نظام‌های آموزشی آشکار کرده است. امروزه تقریباً در همه نظام‌های آموزش و پرورش نگرش مثبتی به امر آموزش و بازآموزی معلمان و مدیران آموزشی و ترویج و به‌کارگیری روش‌های مؤثر آموزشی و مدیریت ملاحظه می‌شود.

در کشور ما، توجه به مسئله مدیریت آموزشی، تقریباً از سی سال پیش ابتدا از طریق ارائه دروس و سپس ایجاد رشته‌های تحصیلی دانشگاهی در این زمینه آغاز گردید. اخیراً در پی گسترش روزافزون نظام آموزشی، ضرورت بهسازی کیفیت نتایج آموزشی، مسئله مدیریت و رهبری در آموزش و پرورش را بیش از پیش اهمیت بخشیده است. مع‌هذا، باید اعتراف کرد که مدیریت آموزشی هنوز جایگاه شایسته خود

را در نظام آموزشی احراز نموده است.

مدیریت آموزشی در جهان، به مرور معنای رهبری در تمام سطوح نظام آموزشی را پیدا کرده است. با این حال، در نظام آموزشی ما، مدیریت آموزشی فعالیتی است که خارج از مدارس و سازمان‌های آموزشی، در بالاترین سطح سلسله مراتب وزارتی صورت می‌گیرد و مقصود از آن اعمال ضوابط و مقررات رفتاری برای ایجاد نظام در گردش کار نظام به‌طور کلی است. در نتیجه مسائل مدیریت آموزشی در سطوح مختلف ناشناخته مانده و بدان‌ها توجهی مبذول نمی‌شود یا اصولاً مسائل مربوط مورد مطالعه و تحقیق قرار نمی‌گیرند. از این‌رو، در ارتباط با مسائل مدیریت آموزشی جز مختصری مطالعات آماری یا توصیفی، تحقیق درخور اعتنایی در دست نیست.

مطالعه تطبیقی تاریخ مدیریت آموزشی در نظام‌های آموزش و پرورش کشورها به وضوح نشان می‌دهد که در آموزش و پرورش نیز مثل سایر زمینه‌های فعالیت اجتماعی، تحول اندیشه‌های مدیریت در سه مرحله اتفاق افتاده که با استفاده از طبقه‌بندی «مهارت‌های سه‌گانه مدیریت» که در کتاب **مقدمات مدیریت آموزشی** معرفی کردیم، می‌توان آن‌ها را **مراحل فنی، انسانی و ادراکی (مفهومی)** نامید.

به بیان دیگر، مدیریت آموزشی و در هر کشوری، در فراگرد شکل‌گیری و تحول خود، در مرحله اول به جزئیات امور، مسائل و مشکلات روزمره، روش‌های انجام کار، تهیه و اجرای ضوابط و استانداردهای فنی و اداری (یعنی «بایدها») پرداخته مهارت‌های فنی را مشکل‌گشای مدیریت می‌داند. کافی نبودن این شیوه مدیریت، در مرحله دوم موجب عطف توجه به مسائل انسانی کار گردیده تأکید بر انگیزه‌های فردی و روابط انسانی و از این رو، ترویج مهارت‌های انسانی را حلال مشکلات مدیریت تلقی می‌کند. بالاخره، در مرحله سوم، مدیریت آموزشی به کل نظام و اجزا و روابط پیچیده درونی و بیرونی آن توجه کرده به مطالعه و تفکر دربارهٔ پیچیدگی‌های سازمان‌های آموزشی می‌پردازد و با توضیح و تبیین واقعیات سازمان‌های آموزشی امر مدیریت و رهبری در سطوح مختلف نظام آموزشی را بر مدل‌ها و نظریه‌های علمی استوار می‌سازد.

امروزه می‌توان گذر از مراحل فوق را با مدیریت و رهبری آگاهانه تسریع کرد و به درجات بالاتری از لحاظ اثربخشی و کارایی در نظام‌های آموزشی نایل گردید.

مدارس ما، متأسفانه، هنوز به شیوه‌هایی که در نیم قرن گذشته شکست‌آفرین

بوده‌اند، اداره می‌شوند. رفتارهای مدیریت و رهبری در آن‌ها با تحولات آموزش و پرورش در این عصر، همخوانی ندارند. ملاک‌های عمده عمل «باید»های اداری است حتی در برقراری روابط انسانی و رعایت جوانب انسانی کار نقاط ضعف اساسی وجود دارد. اغلب معلمان و مدیران ما علاقه چندانی به تفکر درباره کار و وظیفه خود ندارند و چندان نیازی به آموزش فراتر در زمینه فعالیت خود احساس نمی‌کنند. امر تعلیم و تربیت به مثابه امور عادی اداری مرسوم در سایر سازمان‌های اداری کشور تلقی می‌شود و با معیارهای رایج در آن سازمان‌ها نیز اداره می‌گردد. عدم اعتنا به ابتکار و نوآوری، به مرور، معلمان و مدیران را به مهره‌های اداری و اجرایی مبدل ساخته است. در نتیجه، بحث و تفکر درباره کار یا آموزش و کسب معلومات جدید در زمینه آن، برای آنها بی‌فایده و فاقد ارزش علمی جلوه می‌کند....

در نظام آموزشی ما سعی بر آن است که مدیریت و رهبری غالباً از طریق اعمال ضوابط و مقررات صورت گیرد. به جای تکیه بر تحقیق و دستیابی به چهارچوب‌های نظری هدایت‌کننده عمل، به تدارک و تدوین روش‌ها و رویه‌های استاندارد برای اداره فعالیت‌های آموزشی و پرورشی تأکید می‌شود. این گونه ضوابط مدیران را در مقام انجام کارهایی قرار می‌دهد که باید انجام دهند ولی اگر مدیران آموزشی برای انجام وظایف رهبری و مدیریت تربیت شوند و از مبانی فکری یا چهارچوب نظری معتبری برخوردار باشند در این صورت بر پایه شناخت و تشخیص خود می‌دانند که در موقعیت‌های عملی چه می‌توانند انجام دهند و چگونه می‌توانند بهتر و مؤثرتر انجام دهند... امروزه، به ویژه در آموزش و پرورش، نیاز به مدیران و رهبرانی است که نه فقط در امر تعلیم و تربیت مجرب و صاحب‌نظر باشند بلکه در تشخیص مسائل و مشکلات اداری و سازمانی نیز دقت و مهارت داشته باشند.

اصول و مدیریت آموزشی برای استفاده دانشجویان گرایش مدیریت آموزشی رشته علوم تربیتی و کارورزان آموزش و پرورش نوشته شده است. نگارش کتاب بر این فرض مبتنی بوده که خواننده، دانش و معلومات مقدماتی لازم را از طریق مطالعه کتاب مقدمات مدیریت آموزشی کسب کرده است.

مؤلف معتقد است که مدیر و رهبر آموزشی علاوه بر دانایی و توانایی در زمینه‌های فنی و انسانی کار خود، باید بتواند وظایف آموزش و پرورش و رهبری و

مدیریت آن را در یک زمینه کلی اجتماعی - فرهنگی - سیاسی - اقتصادی ملاحظه کند. به عبارت دیگر، علاوه بر مهارت‌های فنی و انسانی، دارای مهارت ادراکی باشد. مهارت ادراکی به توانایی درک و تشخیص پیچیدگی‌های کار سازمان آموزشی، اشاره می‌کند. دستیابی به چنین مهارتی مستلزم آموزش، تجربه کار و تفکر است.

بخش مهم آموزش مدیریت، یادگیری مفاهیم و نظریه‌ها و تفکر درباره واقعیت‌های محیط کار بر پایه یادگیری است. به این منظور مفاهیم و نظریه‌های قابل استفاده در مدیریت آموزشی، در این کتاب معرفی شده‌اند. انتظار می‌رود که از آن‌ها به عنوان فرمول‌های اجرایی بلکه به عنوان چهارچوب فکری استفاده شود.

منظور از اصول در عنوان کتاب، احکامی است که از مدل‌ها و نظریه‌ها اخذ می‌شوند و توصیه ما این است که این اصول هماهنگ با اصول ارزشی و اخلاقی جامعه‌مان در محیط کار مورد استفاده قرار گیرند. باید توجه داشت که نظریه‌های علوم رفتاری به هر حال وابسته به فرهنگ شکل می‌گیرند، در نتیجه اصول مأخوذ از آن‌ها لزوماً جهان شمول نیستند. از این رو، تحقیق و مطالعه در زمینه مدیریت آموزشی برای دستیابی به چهارچوب‌های نظری متناسب با فرهنگ قومی ضروری به نظر می‌رسد...

بالاخره مؤلف اعتراف می‌کند که مطالب کتاب تا اندازه‌ای مشکل است و برای دانشجوی راحت طلب، به ویژه، مشکل تر است. به هر حال، کتاب حاوی فهرستی از قواعد و فنون مدیریت نیست و دستورالعمل‌های مشخصی برای مدیریت توصیه نمی‌کند. در واقع، کتاب به سبک کتاب آشپزی نوشته نشده است بلکه کتابی است درسی و هدف اصلی آن زمینه‌سازی برای تفکر درباره مدیریت آموزشی است. یعنی به مدد معرفی و توضیح مفاهیم و نظریه‌ها می‌کوشد دانشجو را به تدریج برای اندیشیدن درباره قلمرو کار مدیریت آموزش و پرورش آماده نماید...

بالاخره مؤلف بر این باور است که اگر قرار باشد پیشرفتی در آموزش و پرورش صورت گیرد این پیشرفت عمدتاً از طریق معلمان و مدیران آموزشی میسر خواهد شد. از این رو باید نسبت به تربیت و تأمین همه جانبه آنان همت گماشت.

طرح و اهداف کتاب

کتاب حاضر به منظور تدریس درس «اصول مدیریت آموزشی»، در سه بخش و دوازده فصل تألیف شده است. هدف کلی از تألیف کتاب، زمینه‌سازی برای شناخت علمی مدیریت و رهبری در آموزش و پرورش، تفکر درباره مسائل آن و پی بردن به اهمیت کاربرد مفاهیم، اصول، نظریه‌ها و یافته‌های علمی در مدیریت است.

مطالب بخش‌های سه گانه کتاب ناظر به اهداف کلی زیر است:

هدف کلی بخش یکم: آشناسازی دانشجویان گرایش مدیریت آموزشی با زمینه‌های فرهنگی - اجتماعی نظام آموزشی و اثرات آن‌ها بر اهداف، سازمان و مدیریت نظام آموزش و پرورش.

هدف کلی بخش دوم: آشناسازی دانشجویان گرایش مدیریت آموزشی با اهمیت و جایگاه نظریه در مدیریت، مفاهیم و تعاریف نظریه و اجزای آن، و مکاتب و نظریه‌های مهم در مدیریت به‌طور کلی و اثرات آن‌ها بر مدیریت آموزشی.

هدف کلی بخش سوم: آشناسازی دانشجویان گرایش مدیریت آموزشی با نگرش سیستمی و مفاهیم آن، نظریه سیستم اجتماعی و کاربرد آن در مدیریت آموزشی. اهداف آموزشی هر فصل در ابتدای آن معرفی شده و متناسب با آن‌ها در پایان هر فصل سؤالاتی برای خودآزمایی در نظر گرفته شده است.

مآخذ و منابع فارسی و انگلیسی در متن کتاب بین هلالین مشخص و در کتاب‌نامه معرفی شده‌اند. معادل‌های انگلیسی واژگان و مفاهیم مهم ذیل صفحات و به ترتیب الفبایی در واژه‌نامه پایان کتاب آمده است.

راهنمای مطالعه کتاب

برای سهولت مطالعه و فراگیری مطالب کتاب، توجه خواننده را به نکات زیر جلب می‌کنیم:

۱. استفاده از مطالب این کتاب مستلزم مطالعه و یادگیری مطالب کتاب مقدمات مدیریت آموزشی است. در تألیف کتاب حاضر فرض بر این بوده که خواننده قبلاً آن مطالب را آموخته است.

۲. کتاب با توجه به اهداف کلی آن به سه بخش و هر بخش به چهار فصل تقسیم شده است. موقع مطالعه ترتیب بخش‌ها و فصول را رعایت کنید زیرا که در نگارش کتاب سعی شده مطالب از یک نظم و ترتیب منطقی برخوردار باشد و از این رو فهم و یادگیری مطالب مستلزم رعایت ترتیب فوق است.

۳. رشته مدیریت آموزشی در حال شکل‌گیری است و به‌تدریج مفاهیم و اصطلاحات خاص خود را، هر چند با وام‌گیری از رشته‌های دیگر، پدید آورده است. در این کتاب بسیاری از این مفاهیم معرفی شده و در آخر هر فصل در فهرست مفاهیم و اصطلاحات مهم قرار گرفته‌اند. یادگیری آن‌ها به فهم مطالب بعدی کمک خواهد کرد.

۴. در ابتدای هر فصل اهداف آموزشی مربوط به آن درج شده است. آن‌ها را به دقت بخوانید. اهداف بیان می‌کنند که پس از مطالعه چه یاد خواهید گرفت و قادر به انجام چه کاری خواهید شد. از این رو، پس از مطالعه و یادگیری مطالب هر فصل، با مراجعه به اهداف ببینید توانسته‌اید به هر یک از آن‌ها نایل شوید.

۵. در پایان هر فصل سؤالاتی برای خودآزمایی با توجه به اهداف یادگیری ابتدای فصل، طرح شده است. سعی کنید پس از یادگیری مطالب، آن‌ها را با بیان ساده خود

پاسخ دهید. برای یافتن پاسخ صحیح سؤالات، مطالب فصل مربوط را به دقت بخوانید، همه سؤالات در ارتباط با مطالب کتاب طرح شده است.

۶. سعی کنید مطالب هر فصل را یک بار سریع بخوانید تا ابتدا با زمینه کلی بحث آشنا شوید سپس آن را به دقت مطالعه کنید. از حفظ کردن مطالب خودداری کنید. برای سهولت امر یادگیری، زیر نکات مهم خط بکشید.

۷. با وجود اینکه سعی شده مطالب به زبان ساده‌ای نوشته شوند، مع‌هذا، ماهیت موضوعات مورد بحث خواه ناخواه بر شیوه نگارش تأثیر داشته و روی هم رفته درک مطالب کتاب را مستلزم دقت نظر بیشتری ساخته است. سعی کنید با تمرکز و دقت مطالعه کنید. در مواردی که فهم مطالب دشوار است از استاد یا مدرس درس کمک بگیرید.

۸. معادل‌های انگلیسی مفاهیم و اصطلاحات مهم در ذیل صفحات، و به ترتیب الفبایی در واژه‌نامه پایان کتاب آمده است. توصیه می‌شود آن‌ها را یاد بگیرید تا به مرور برای استفاده از متون به زبان خارجی آماده پیدا کنید.

موفق باشید

بخش یکم

زمینه مدیریت آموزشی

فصل اول

مقدمه

انتظار می‌رود که پس از مطالعه این فصل بتوانید:

۱. نقش آموزش و پرورش در تداوم و بقای جامعه را بیان کنید.

۲. عوامل آموزش و پرورش در جامعه ابتدایی را نام ببرید.

۳. مفهوم نظام آموزش و پرورش را تعریف کنید و اهمیت آن را توضیح دهید.

۴. فراگرد پیچیده شدن نظام آموزشی و مراحل آن را توضیح دهید.

۵. ضرورت و اهمیت مدیریت و رهبری آموزشی را توضیح دهید.

آموزش و پرورش از دیرباز نقش اساسی در تداوم و بقای جوامع بشری ایفا کرده است. آداب و رسوم، اعتقادات و ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارها، دانش‌ها و مهارت‌های جامعه از طریق فراگردهای پرورش و آموزش قابل انتقال و دوام بوده‌اند، در جوامع ابتدایی، عوامل اصلی آموزش و پرورش عبارت بودند از زندگی خانوادگی، کارگروهی و مراسم دینی. در جوامع امروز، جریان پرورش کودکان در خانواده آغاز می‌شود، ولی به زودی، یک سازمان اختصاصی، یعنی مدرسه، مسئولیت ایفای این وظیفه را رسماً برعهده می‌گیرد و ادامه امر آموزش و یادگیری، عمدتاً در شرایط و وضعیت‌های سازمان یافته، طبق برنامه‌های مشخص و به منظور تحقق اهداف معینی صورت می‌پذیرد.

نظام آموزش و پرورش^۱

الگوی کلی نهادها، مؤسسات و سازمان‌های رسمی جامعه که وظایف انتقال فرهنگ و شکوفاسازی آن، پرورش همه جانبه فرد و تربیت نیروی انسانی ماهر و متخصص را بر عهده دارند، اصطلاحاً نظام آموزش و پرورش نامیده می‌شود.

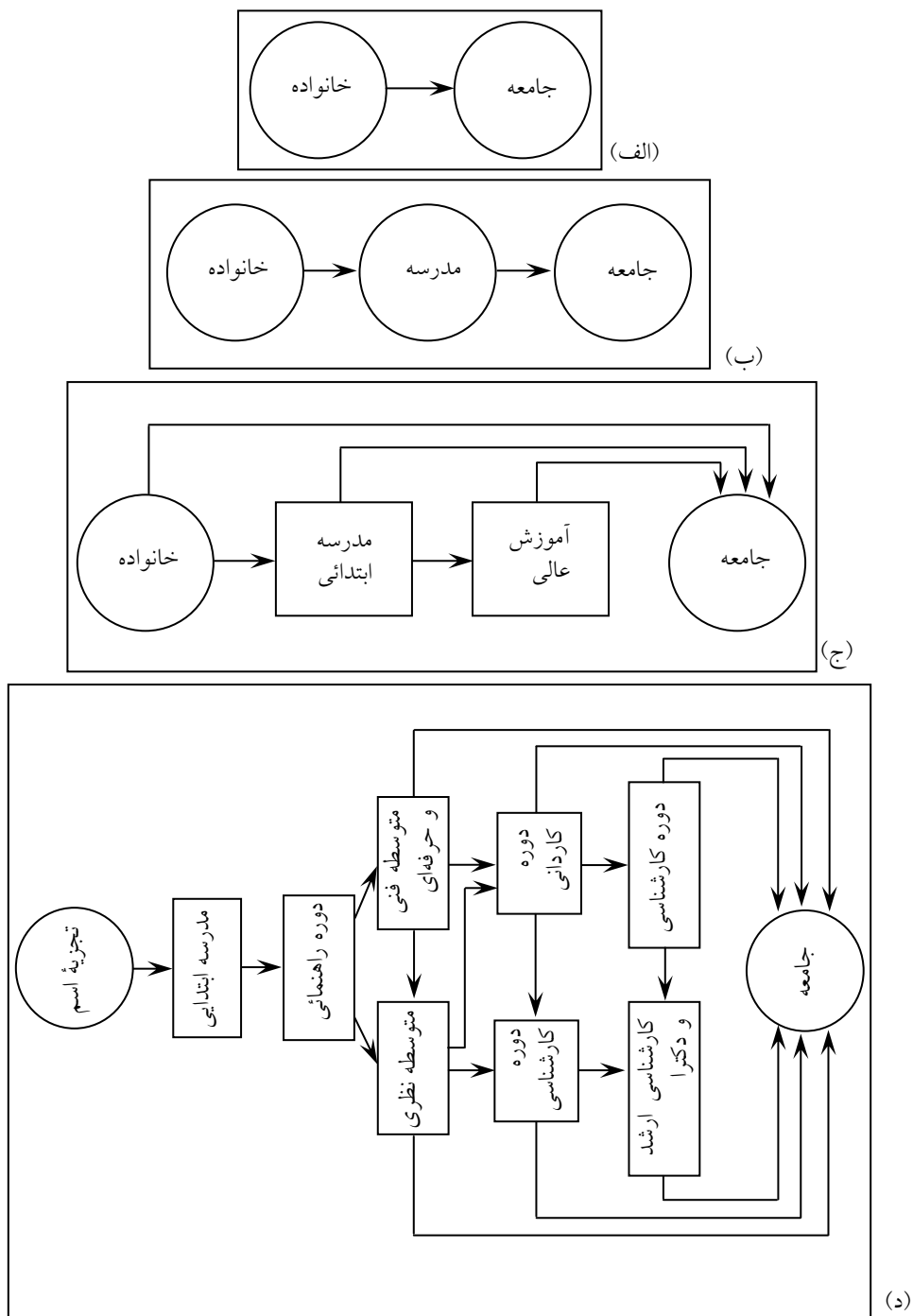
امروزه، نظام آموزش و پرورش، به‌عنوان یک پدیده عام اجتماعی، جزء لاینفک زندگی اجتماعی به‌شمار می‌رود. هر چند، ساختار، عملکرد و ویژگی‌های آن در جوامع مختلف، تفاوت دارند ولی وجوه مشترک بسیاری نیز میان نظام‌های آموزشی یافت می‌شود. پیدایی و گسترش این نظام‌ها، حاکی از ضرورت و اهمیت روز افزون امر آموزش و پرورش در جهان کنونی است.

در اغلب کشورها، نظام‌های آموزشی، بنا به ضرورت تغییرات اجتماعی، به‌تدریج از یک حالت ساده ابتدایی به یک حالت پیچیده مبدل شده‌اند. شکل یک، به‌صورت انتزاعی، فراگرد پیچیده شدن نظام آموزشی را در چهار مرحله الف، ب، ج و د نشان می‌دهد.

در قدیمی‌ترین مرحله، مطابق شکل الف، جامعه فاقد هرگونه نظام آموزشی رسمی بود. پرورش کودکان عمدتاً در خانواده، به‌وسیله والدین یا مستقیماً در جامعه از طریق شاگردی پیش استادکاران مشاغل فنی و حرفه‌ای صورت می‌گرفت. به عبارت دیگر، کودکان پس از تربیت خانوادگی وارد جامعه می‌شدند و فراخور استعداد خود شأن و منزلت اجتماعی و اقتصادی خانواده خود، حرفه‌ها و مشاغل را پیشه زندگی خود می‌ساختند.

در مرحله دوم، مطابق شکل ب، نظام آموزشی ساده و کوچک، به‌صورت مدرسه، به‌وجود آمد. در این مرحله، فقط تعداد معدودی از افراد جامعه، معمولاً از طبقات مرفه، می‌توانستند از آموزش رسمی مدرسه‌ای برخوردار شوند. اکثریت افراد، طبق مرحله الف، بدون آموزش رسمی، از خانواده به جامعه وارد شده مشاغل را بر عهده می‌گرفتند.

در مرحله سوم، مطابق شکل ج، تفکیک آموزش به سطوح مقدماتی و عالی، نظام آموزشی را از حالت ساده به پیچیده سوق داد. با وجود گسترش نسبی آموزش و پرورش رسمی، هنوز تعداد کثیری از افراد بدون گذر از مراحل آموزشی، وارد جامعه می‌شوند.

شکل ۱: مراحل توسعه نظام آموزش و پرورش

مرحله چهارم، مطابق شکل د، ویژگی‌های نظام‌های آموزشی در جوامع کنونی را نشان می‌دهد. در این مرحله، نظام آموزشی، با تفکیک و تقسیم گسترده‌تر و پیچیده‌تری، به انواع سازمان‌های آموزشی منشعب شده است. در این شرایط، آموزش و پرورش عمومی اجباری است و تقریباً کلیه کودکان لازم‌التعلیم به مدارس ابتدایی راه می‌یابند، عده کثیری از آن‌ها به دوره راهنمایی وارد می‌شوند، سپس بسیاری از آنان یا به مدارس متوسطه نظری یا به مدارس متوسطه حرفه‌ای و فنی راه پیدا می‌کنند. بالاخره در ادامه تحصیلات متوسطه، برای هر دو گروه، امکانات ادامه تحصیل در مراحل مختلف آموزش عالی در دوره‌های کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا میسر است که معمولاً افراد زبده و شایسته به طی این مدارج تحصیلی نایل می‌شوند. چنان که در شکل ملاحظه می‌شود. در هر یک از مقاطع آموزش رسمی، تعدادی از افراد بدون راهیابی به مراحل بعدی آموزشی، برای اشتغال به کار راهی جامعه می‌شوند. در این مرحله، تقریباً هر گونه اشتغال در جامعه مستلزم آموزش رسمی است و مشاغل سطح بالای اجتماعی آموزش‌های تخصصی عالی‌تری را طلب می‌کند.

امروزه، در اغلب کشورها، نظام آموزش و پرورش یکی از سازمان‌های بزرگ و پیچیده محسوب می‌شود و درجه پیچیدگی آن با میزان پیشرفت فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و فنی بستگی تام دارد. هر چه جامعه پیشرفته‌تر باشد، به همان اندازه آموزش و پرورش رسمی در آن، نقش مهم‌تر، پیچیده‌تر و دشوارتر بر عهده دارد و سازمان‌های آن گسترده‌تر و متنوع‌تر و تعداد کارکنان و دانش‌آموزان آن افزون‌تر است.

ضرورت و اهمیت مدیریت آموزشی

رشد و توسعه نظام‌های آموزشی یکی از وجوه مشخص عصر ماست. این امر، به ویژه، در چند دهه اخیر، در کشورهای جهان سوم به مسئله‌ای مهم مبدل شده است. از سویی، تقاضا برای آموزش و پرورش، رشد بی‌سابقه‌ای پیدا کرده است، به‌طوری که با افزایش تعداد دانش‌آموزان در سطوح مختلف آموزشی، تأسیس مدارس و مراکز آموزشی جدید، استخدام معلمان بیشتر و سرمایه‌گذاری افزون‌تر ضرورت یافته است. از سوی دیگر، ضرورت تغییر در تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری، بهبود کیفی و ایجاد فرصت‌های برابر آموزشی برای همگان نقش خطیر مدیریت نظام آموزشی را به

وظیفه‌ای سنگین و پر مسئولیت مبدل ساخته است.

پیامد پاسخ‌گویی به تقاضای روز افزون آموزش و پرورش، گسترش نظام آموزشی به صورت سازمانی عظیم و گسترده است که با تعداد کثیری دانش‌آموز سر و کار دارد، وظایف متعدد و متنوعی را انجام می‌دهد، کارکنان فراوان با دانش و مهارت‌های گوناگون را به خدمت می‌گیرد، منابع مادی و مالی عظیمی را مصرف می‌کند، و روی هم رفته، اثرات و نتایج دامنه‌داری به بار می‌آورد. گردش کار و فعالیت‌های چنین تشکیلاتی، بدون تردید، به برنامه‌ریزی آگاهانه و سازمان‌دهی هوشمندانه نیازمند است و نتیجه بخشی خدمات حساس و خطیر آن مستلزم رهبری و مدیریت اثربخش است.

فراگرد آموزش و پرورش با انسان سر و کار دارد و چون انسان موجودی پیچیده است از این رو، نظام آموزشی و کارورزان آن به ایفای دشوارترین و پرمسئولیت‌ترین وظایف اجتماعی اشتغال دارند. در یک نظام آموزشی سنجیده و عقلایی که مبتنی بر اهداف روشن و برنامه مشخص عمل می‌کند، ایفای وظایف و فعالیت‌های آموزشی و رهبری آن‌ها باید به افراد شایسته و صاحب صلاحیت سپرده شود. تعجب‌آور نیست که در چند دهه اخیر بر اثر ضرورت توجه به جوانب کیفی آموزش و پرورش، مسائل برنامه‌ریزی و مدیریت آموزشی که بیش‌تر از آن مسائلی پیش پا افتاده تلقی می‌شدند به موضوعات مهم و قابل اعتنا تغییر یافته‌اند در نتیجه، نیاز به تربیت مدیران شایسته و اثربخش در سطوح مختلف آموزشی مورد تأکید روز افزون قرار می‌گیرد.

نظام‌های آموزشی به مرور پی می‌برند که در شرایط پیچیده امروز بدون مدیریت و رهبری مؤثر قادر نخواهند بود که پاسخ‌گوی مسئولیت‌های فزاینده خویش باشند. از یک سو، با آشکار شدن اهمیت آموزش و پرورش در جامعه، مردم روز به روز نسبت به مسائل مرتبط با آموزش و پرورش حساسیت بیشتری پیدا می‌کنند. از این رو، نوع آموزش و پرورش و شیوه عملکرد مدارس در معرض پرسش قرار می‌گیرد، تقاضای خدمات آموزشی تنوع و گوناگونی پیدا می‌کند و شیوه‌های سنتی آموزشی مورد تردید واقع می‌شود... این تغییرات در نحوه نگرش مردم به آموزش و پرورش، نظام‌های آموزشی را از لحاظ تعریف روشن اهداف و روش‌های خود دچار مشکل می‌سازد. از سوی دیگر، با گسترش نظام آموزشی و تنوع و گوناگونی خدمات و فعالیت‌های آن،